

Leven, Werk, Studie

Het oefenen van aandacht als levensvorm binnen een kunstenaarspraktijk

Deel 2: Dhrupad en kunst als levenswijze

Geschreven door Janneke van der Putten
Rotterdam, 2023

Inhoudsopgave

Voorwoord	pg. 3
Notitie van de redactie	pg. 4
Dhrupad en kunst als levenswijze	pg. 5
Nada Brahma	pg. 5
De weg ernaartoe	pg. 6
To attune with	pg. 7
Het heilzame	pg. 8
Training the mind and imagination	pg. 8
Beginnen vanuit	pg. 9
Oer-denken	pg. 10
Materialiteit	pg. 10
Grondtoon	pg. 11
Zazen	pg. 11
Het moeiteloze	pg. 12
Resisting stifling impotence	pg. 13
Nagesprek	pg. 15
Dankwoord	pg. 17
Nawoord	pg. 18
Bronvermelding	pg. 20
Referenties	pg. 21
Contactgegevens	pg. 23

Voorwoord

Leven, Werk, Studie is een tekst dat voortkomt uit een reflectieperiode en theoretische verdieping dat ik voerde binnen het CrossYart (CY) programma van DordtYart Stichting, te Rotterdam. Dit traject was een zelfstandige studie onder begeleiding van Lyda Vollebregt en Conny Groenewegen. Ik wilde graag dat het synchroon liep met de seizoenen: startend in de winter, op de zonnewende van 21 december 2022, tot aan de lente equinox op 20 maart 2023. De afrondende presentatie was in het begin van de zomer. Tijdens de CY studie concentreerde ik mij erg op het lezen en vonden er minder externe activiteiten plaats: het was als een moment van schijnbare stilstand, wat bij de winter past. Zoals Conny het noemde, is de studie niet enkel het inhoudelijk verdiepen maar kan het als integraal deel van mijn kunstenaarspraktijk worden gezien. Als een ritueel, verbonden in tijd en ruimte. Voor mij geeft die verbondenheid hoop. Conny merkte op dat het ritueel in mijn werk als scharnierpunt tussen heden, verleden, tijd en ruimte gezien kan worden. Hoe verbind ik mij met het studiemateriaal, met het lezen, als zijnde een dagelijks terugkerende handeling?

Notitie van de redactie

We hebben ervoor gekozen om de tekst *Leven, Werk, Studie* van Janneke van der Putten in twee delen te publiceren. Het deel met de titel *Ontwikkeling, inzichten en verbindingen* vormt een informatieve, voedende laag voor de essentie van Janneke's praktijk, beschreven in het deel dat we *Dhrupad en kunst als levenswijze* hebben genoemd. De verbondenheid van de door Janneke beschreven ontwikkelingen, in wat je zou kunnen beschouwen als een cyclische wisselwerking, heeft ons doen besluiten om de lezer met deze opzet enig houvast te bieden zonder radicale ingrepen in de tekst zoals bedoeld door de schrijver. In beide delen reflecteert Janneke op haar praktijk via uitspraken van Donna Haraway haar boek *Staying with the Trouble, Making Kin in the Chthulucene* en via een interview afgenomen door mijzelf namens CrossYart.

– Conny Groenewegen (namens CY), juli 2023

Dhrupad en kunst als levenswijze

Amelia Cuni vertelde mij tijdens ons eerste gesprek in Muziekgebouw aan 't IJ, begin 2009, dat de kunstdisciplines vroeger helemaal niet van elkaar gescheiden waren, dat dat pas later gekomen is. Dans, muziek, mode... alles was in het verleden nauw met elkaar verbonden. Hoewel zij getraind was in zowel dans als in zang, heeft zij zelf wel gekozen om de kathak ¹ dans niet verder te ontwikkelen, omdat ze zich vooral op de Dhrupad zang wilde richten. Ze vertelde dat ze niet beide kon doorzetten. Amelia is waarschijnlijk de eerste westerse vrouw die de Noord-Indiase Dhrupad zang studeerde, een eeuwenoude muziek stroming. Het is de oudste stijl in India dat normaliter volgens de orale traditie wordt overgeleverd van generatie op generatie.

Het belang van de Dhrupad training in mijn werk komt tijdens de reflecties in deze studieperiode sterk naar voren. In de loop van de winter en lente sprak Conny met mij over mijn werk, het cyclische, en de dagelijkse praktijk. **Conny:** "Hoe krijgt de praktijk een cyclische uitdrukkingsvorm? Hoe wordt de levenspraktijk en het oefenen van aandacht vorm gegeven?" **Janneke:** "De Dhrupad heeft een beslissende rol gespeeld in de ontwikkeling van mijn werk. Sinds 2009 begon ik de zang, als ambacht, te trainen. De Dhrupad leerde mij niet alleen een intuïtieve en sensorische benadering op het vakmanschap, hoe een techniek eigen te maken met de toezegging op verdere ontwikkeling, maar daarnaast gaf het mij een dagelijkse structuur in hoe en wanneer ermee bezig te zijn en het te leren implementeren in mijn leven. Het was nauw verbonden met de dagritmes van slaap, opstaan, eten en drinken, rust, en differentieerde de verschillende delen van een dag: ochtend vs. middag en avond vs. nacht. Het was de eerste keer dat ik tijd en ruimte, mijn eigen lichaam en het leren van een beroep als een geheel leerde zien, in samenhang met astronomische fenomenen en een visie op de wereld en de kosmos. In de Dhrupad training wordt de zonsopgang als fundamenteel anker gezien rondom de training. De zonsopgang vertegenwoordigd in de Dhrupad niet alleen het einde van de eerste zangoefening, maar is ook het moment dat de dag begint. De Dhrupad gaf mij een handleiding van hoe creatief werk, een levensinvulling en perceptie op de kosmos kunnen samenvallen."

Nada Brahma

Het leerde mij dat klank een beweging is, een vibratie die je kunt voelen en die niet immaterieel is, maar een werkelijke materie, echter ongrijpbaar. Vanuit het Indiase begrip '*Nada Brahma*', 'alles is klank', begint alles ook met beweging, vibratie, en dus klank. En niet per se met een idee over de werkelijkheid. En daar vanuit werk ik ook. Maar 'werk' is natuurlijk relatief. Het is ook een perceptie over de wereld. Het gaat er meer om de beweging voort te zetten en richting te geven – het delen en samenzijn. Het fenomeen

¹ Kathak is een van de acht klassieke dansstijlen uit India. Bron website: <https://nl.wikipedia.org/wiki/Kathak> bezocht op 23 mei 2023 om 18 uur 45.

dat alles met elkaar verbonden is, is echter niet precies genoeg. Zoals Donna Haraway (D.H.) aanduidt, gaat het erom *hoe* alles met elkaar verbonden is.

Ik begrijp hieruit dat idealistische, religieuze of conceptuele overtuigingen problematisch kunnen zijn, omdat ze geen brug slaan tussen het abstracte idee en de tastbare werkelijkheid. Bekende stromingen, ook in de kunst, ademen gevaarlijke denkpatronen uit die echter gretig geconsumeerd worden. Denk bijvoorbeeld aan Piet Mondriaan's benadering, die de kleur groen uitsloot: "In zijn latere abstracte werk gebruikte Mondriaan nog maar drie kleuren: rood, blauw en geel. Geen groen, want de schilder zou niet van de natuur houden. Maar zijn overwegingen om slechts de primaire kleuren te gebruiken, komen voort uit hele andere redenen: in zijn kunst wilde Mondriaan de essentie achter de zichtbare wereld vangen. En om een essentie uit te beelden, had je de meest essentiële elementen van de beeldtaal nodig. Voor Mondriaan waren dat de primaire kleuren, horizontalen en verticalen. Net zoals de diagonaal een variatie op horizontaal en verticaal was, was groen een variatie op de primaire kleuren. Dus gebruikte Mondriaan beiden niet." ²

De weg ernaartoe

Wat ik van de Dhrupad geleerd heb en het zingen van raga's ³, is dat ze zich langzaam ontvouwen: toon voor toon, wordt het karakter van de raga beschreven. Er zijn ontelbare manieren om een toon te benaderen. 'Raga' betekend ook 'kleur' in het Sanskriet. De raga kleurt de geest, en is passievol. Je kunt de toon als een punt zien, en daaromheen is een cirkel, zoals Marianne Svašek in één van de eerste zanglessen tekende. Die cirkel, daarin zijn alle mogelijke microtonen die gezongen kunnen worden, om naar de beoogde toon toe te gaan. De weg ernaartoe, daarmee omgaan, dat maakt Dhrupad zo rijk.

Deze benadering staat haaks tegenover de gedachtegangen van bijvoorbeeld Futuristen en Dadaïsten. Wat zij prezen als 'tabula rasa', het opnieuw vanuit niets beginnen, en willekeurige verbindingen zonder consequentie te opperen, is waan-zin. Het is belangrijk de kracht van het collectieve onbewuste als zijnde een fundament, zoals Carl Jung beschreef, te erkennen: "*Jung rejected the concept of tabula rasa, or the notion that the human mind is a blank slate at birth to be written solely by experience. He believed that the human mind retains fundamental, unconscious, biological aspects of our ancestors. These 'primordial images', as he initially dubbed them, serve as a basic foundation of how to be*

²Bron website bezocht op 24 mei 2023 om 11 uur 35: <https://www.kunstmuseum.nl/nl/5-mondriaan-mythes-ontkracht>

³ "Het begrip raga is afkomstig uit de Indiase muziek. In tegenstelling tot westerse klassieke muziek waarin een muziekuitvoering voor een groot deel vastligt, is Indiase muziek gebaseerd op improvisatie. De raga is het raamwerk, een aantal vaste regels waarbinnen de muzikant improviseert. Ook worden aan ragas bepaalde emoties toegekend." Bron website bezocht op 24 mei 2023 om 12 uur 05: <https://nl.wikipedia.org/wiki/Raga>

human.”⁴

Het op zoek zijn naar de essentie, is precies dat wat idealisme nastreeft, en het zo gevaarlijk maakt, omdat het onbuigzaam is. D.H. gaat hierop in door Science Fictie aan te dragen als speculatieve en speelse wijze om verbindingen te leggen en conventionele denkpatronen, waar verbindingen tussen dingen ‘vastgeroest’ zijn, te bevragen:

“For youngsters and adults of most species in the communities, play was the most powerful and diverse activity for rearranging old things and proposing new things, new patterns of feeling and action, and for crafting safe enough ways to tangle with each other in conflict and collaboration. The practice of friendship and the practice of play, both ritualized and celebrated in small and large ways, were the core kin-forming apparatuses.” (Haraway, 2016, p. 150)

To attune with

Het leren spelen en de rijkdom en veelheid van klank te ervaren, is iets dat ik van de Dhrupad training geleerd heb. De stem wordt begeleidt door de tanpura, een 4-snarig instrument waar de grondtonen mee gespeeld worden. De snaren resoneren zo sterk, het zijn lange pianosnaren, en er wordt gezegd dat de tanpura alle klanken uit het universum laat klinken. We leren de tanpura te stemmen, goed te luisteren, en ‘to attune’ met de microtonen en nuances in de drones van de tanpura. Herhaaldelijk worden de snaren gespeeld, en creëren een soort bedding van klank. Er is geen vooringenomenheid van welke klank er wel en welke klank er niet mag zijn. We hebben het niet over ‘klank-racisme’, er wordt niet raciaal gedacht, maar vanuit het zijn: er wordt naar een harmonie gezocht tussen alle klanken samen. Dit is een proces van stemming vinden, het leren stemmen door te leren luisteren; het vinden van de juiste combinatie, door de natuur van ieder element en diens relatie tot de andere elementen te kennen. Het is een polyfone manier. Zoals het werk van Paul Klee laat zien, komen kleur en vorm samen binnen hun poëtische en zogezegde natuurlijke bewegingsvorm.

Alhoewel Conny de komende vraag niet direct stelde op het voorafgaande, vond ik het wel hier in de tekst passen. **Conny**: “Geven deze antwoorden je nieuwe inzichten over het begrip cyclus en over jouw kunstenaarschap?” **Janneke**: “Zoals D.H. ook aangeeft, gaat het erom ‘care practices’ te onderhouden, praktijken waar men zorg heeft voor elkaar, andere wezens en de aarde.” Het kunstenaarschap is een vorm, maar het kan ook een andere vorm zijn. Het gaat om de benadering, en volgens D.H. dat men

⁴ Website bezocht op 24 mei 2023 om 12 uur 19: <https://www.verywellmind.com/what-are-jungs-4-major-archetypes-2795439>

handelt met oog op samenwerkingen, om voortzetting mogelijk te maken:

“Because the animal partners in the symbiosis are migratory, each human child learns and lives in nodes and path ways, with other people and their symbionts, in the alliances and collaborations needed to make ongoingness possible. Literally and figurally, training the mind to go visiting is a lifelong pedagogical practice in these communities. Together and separately, the sciences and arts are passionately practiced and enlarged as means to attune rapidly evolving ecological naturalcultural communities, including people, to live and die well (...).” (Haraway, 2016, p. 140)

Het heilzame

Als ik aan mijn eigen kunstenaarschap denk, is het een manier om te verbinden met de anderen en mijn omgeving. De anderen hoeven niet mensen te zijn. Het overdragen van mijn kennis zie ik als een cyclus, net zoals ik van anderen leer. De kennis gaat rond, wordt geleefd, geabsorbeerd, verteerd, en ondergaat een natuurlijke verandering in de loop der tijd in relatie tot de omstandigheden. Het continue aanpassingsproces in mijn creatieve werk is een manier om te overleven, om lief te hebben. Liefde en connectie maken is hetzelfde. Ik zie het maken van kunst en van bondgenoten, samenwerkingen en vrienden, als een manier om deze continuïteit te voeden. Er is de noodzaak voor een meer holistische levenshouding denk ik, waar de biologische cycli van hormonale productie niet dicteren, en waar men niet meer als individu denken en handelen kan. D.H. zegt dat het niet om ‘heelheid’ gaat maar om het ‘heilzame’. Dit is een goede taalnuance. Wetenschap en kunst, maar zeker ook de spiritualiteit is noodzakelijk om te benoemen, zoals Louwrien Wijers aangeeft in haar werk *Arts Meet Science Meets Spirituality*. D.H. haar boek begint, zoals Riccardo Santalucia zei in ons gesprek, als een Bijbel, waar de lezer wordt gevraagd naar de aarde en diens wezens te kijken in plaats van naar de hemel, en waar de inhoud doordrenkt is van een soort ‘materialistische spiritualiteit’. Wetenschap en kunst in D.H. haar visie zijn spiritueel in die zin dat ze de consequenties en affecten, de relaties tussen de dingen in zich belichamen; consequenties die je niet ziet of ervaart maar wellicht in enkele generaties zal dit wel zichtbaar zijn.

Training the mind and imagination

Conny: “Speelt cyclus / cycli eventueel op anderen manieren hierin nog een rol en zo ja, kun je dat duiden?” **Janneke:** “Hoe onze acties en bewegingen uiting krijgen in klank of beeld, zijn eerder manieren van naar de wereld kijken dan een artistiek concept alleen. Onze acties, de wereld en cosmos vallen samen. Wat ik waardeer aan Amelia, Christina en Renate is ook hoe zij hun vakgebieden niet als gesegregeerde discipline-hokjes zien, maar zij beoefenen hun instrumenten in relatie tot diens uitersten, diens extensies en mogelijkheden.” Binnen hun kunstenaarschap maken ze verbindingen, in het

immanente van de eigen actie. De genomen verantwoordelijkheid wordt niet vanuit plichtbesef gemotiveerd, maar vanuit de passie, en het 'volle leven'. Het gaat erom hoe je je instrument speelt, waar en wanneer, en met wie. De relatie tot het instrument, niet-menselijke, binnen een continu leerproces. Christina heeft bijvoorbeeld tijdens de pandemie haar cello opnieuw leren kennen door te onderzoeken wat mogelijk was binnen een centimeter speelruimte op het instrument. Vanuit de begrenzing heeft ze een nieuwe wereld ontdekt in samenwerking met de cello. Christina 'wordt-met' de cello.

D.H. schrijft over *'worldling practices'*, 'praktijken die de wereld maken', waarbij men wordt-met (*'becoming-with'*), niet zozeer alleen in een proces leeft en het wordende benadrukt, maar in een proces met een ander, iets ander, en het wordende-met leeft. Het hoofdstuk 'A Curious Practice' opent met o.a. een citaat van Hannah Arendt (Haraway, 2016, p. 126): *"To think with an enlarged mentality means that one trains one's imagination to go visiting."*

Dit is wat D.H. *'cultivating response-ability'* (Haraway, 2016, p. 130) noemt: *"Hannah Arendt and Virginia Woolf both understood the high stakes of training the mind and imagination to go visiting, to venture off the beaten path to meet unexpected, non-natal kin, and to strike up conversations, to pose and respond to interesting questions, to propose together something unanticipated, to take up the unasked-for obligations of having met."* Ook wordt het werk van Vinciane Despret beschreven, hoe zij in overeenstemming denkt met (*'attunement with'*) diegenen waarmee ze denkt *"... recursively, inventively, relentlessly – with joy and verve."* (Haraway, 2016, p. 126).

Beginnen vanuit

Alle drie eerder genoemde artiesten hebben nieuwsgierigheid als een basis gegeven om mee te creëren. Daarom zijn ze ook zo goed en inspirerend voor mij. Amelia Cuni heeft de Dhrupad met de compositie van Cage weten te trouwen, iets wat eigenlijk totaal verschillend van elkaar is. De willekeur zonder connecties met elkaar, in tonaliteit, van de Cagian methode, is een hele andere manier dan de verbindende wijze hoe in Dhrupad tonaliteit gespeeld wordt. Zoals Vinciane Despret schrijft over wat het betekent om te 'beginnen vanuit', en verplicht te blijven met respect tot dat *van waaruit* we spreken, denken of acteren: *"It means to let ourselves learn from the event and to create from it."* Amelia creëerde door moedig haar denken vanuit de Dhrupad te sparren met het denken vanuit Cage. Dit vraagt een eigen vertrouwen in het leerproces, en met een notie wat 'erfenis' betekend, als in de erfenis van de kennis:

"To inherit is an act "which demands thought and commitment. An act that calls for our transformation by the very deed of inheriting." (Haraway, 2016, p. 131)

Het erven kan een actie zijn op zich, dat ons denken verandert. De orale traditie in de Dhrupad is een immaterieel erfgoed, waar wij van de handeling leren. Het is niet een geschreven of gedocumenteerde erfenis, het is een levende erfenis, waar bladmuziek of partituren te niet doen aan de volledigheid van wat klank inhoudt. Men kan klank niet vasthouden, of via codering in tekst en symbolen weergeven. Maar er zijn ook archetypen en vormen die een andere soort erfenis zijn, de erfenis van het verbinden van generaties lang.

Oer-denken

Renate vertelt mij soms verhalen die mij bewust maken van hoe bepaalde dingen een oer-denken bevatten. Met name over het maken van een brood, als een genesis. Vanuit het aardse meel wordt een brood gemaakt dat ons voedt. De aarde wordt herboren. Of het maken van een rondvormige verjaardagstaart, als de viering van de zon, een jaarcyclus voorbij gaand. De cirkel komt vaak terug in deze verhalen. Ik herinner mij wat Renate mij vertelde tijdens ons eerste gesprek tijdens de Cello Biennale, in Muziekgebouw aan 't IJ in Amsterdam, in februari 2009: "Als ik kook en door de pan roer, zie ik dat als een tekening. De circulaire beweging die je met de pollepel maakt, daarin zit dezelfde intentie als wanneer ik een tekening maak." Met dit voorbeeld inspireerde Renate mij sterk. Het zou goed kunnen zijn dat de ervaring van cyclisch tijdsperspectief zoals met de dag- en nachttransities en de Dhrupad training, relateerde aan hoe Renate over de cirkel sprak. Ik wil dit graag in de context brengen van hoe D.H. materialistisch, experimenteel animisme bespreekt rondom het werk van Inuk keel zangeres en activiste Tanya Tagaq en haar album *Animism*:

"Materialist, experimental animism is not a New Age wish nor a neocolonial fantasy, but a powerful proposition for rethinking relationality, perspective, process, and reality without the dubious comforts of the oppositional categories of modern/traditional or religious/secular." (Haraway, 2016, p. 165)

Materialiteit

Hoe heroverweegt mijn werk eigenlijk materialiteit en relationaliteit? Ik zie dit niet alleen vanuit een perspectief van klank en klankproductie, maar ook van mijn eigen lichaam als materie. Ik leer mij op nieuwe manieren te verbinden met mijn eigen lichaam door bijvoorbeeld menstratiebloed niet te sataniseren, zoals veelal wordt gedaan, en door dit ook te gebruiken als verfstof voor schilderijen. Het accepteren van mijn eigen lichaam is denk ik een eerste stap om mij leren te verbinden met de wereld. Het begon toen ik voorzag dat het tijd werd te stoppen met de hormonale anticonceptie, waar ik trouwens altijd op tegen was. Het ontkennen van mijn eigen lijfelijke systeem en diens kennis, was iets waar ik lang al iets aan wilde veranderen. Ik wilde al een tijdlang mijn werk rondom de relatie tussen de aarde, astronomische fenomenen en onze eigen acties

radicaler onderzoeken door mijn lichaam als basiseducatie van wat cyclische processen kunnen zijn, te leren begrijpen. Vroedvrouw en diëtiste Usha Anandi heeft mij daarin waanzinnig begeleidt en een groter bewustzijn door geopend. Ook heeft Chi Qong specialiste, traditionele Chinese orgaan masseur en Dao van de Vrouw docente Dirkje Veldman hier in meegeholpen. Beide heb ik leren kennen rondom het jaar dat ik met de hormonen gestopt ben en toen mijn moederlijke oma stierf. Het viel samen met een periode van bloedarmoede, en het afscheid nemen van een deel van de moederlijn, waarin een familielid voorouder werd.

Grondtoon

Conny: “Wat leert het stilstaan bij de cyclus / cycli jou over aandacht? Bijvoorbeeld over het oproepen, vormgeven en weer laten verdwijnen van aandacht?” **Janneke:** “Maar wat betekend ‘aandacht’ eigenlijk? In het idee de winter te beleven als zijnde een ‘overwintering’, middels het oefenen van aandacht als grondtoon, komt al gauw een ander begrip om te hoek kijken: discipline. Dit roept het mythische beeld op van een monnik, levend met de eenvoud van een dagelijkse discipline – als geen andere mogelijkheid van leven. Het leven van een monnik als zijnde een voorstelling van het ‘juiste’ pad, de ‘juiste’ wijze. *“De rijkdom van het oneindige binnen de armoede van het ene. Omarm het ene en daarmee het gemis van het veelzijdige bloemenveld dat de wereld is.”* zoals Ed van der Putten zegt. Beoordelend over de eigen levenswijze en invulling van tijd en ruimte, zijn de bestraffende dualistische denkwijzen factors van extra verwarring. Tijd is werkelijk een mysterie. Gek genoeg merkte Pauline Schreurs vandaag op, terwijl we een gesprek hadden over de planning en het minimaliseren van activiteiten rondom de zakelijke kant van mijn praktijk: *“Maar jij bént eigenlijk gewoon een monnik!”*”

Conny: “Heb je enig idee hoe jouw collega die uitspraak: “Maar jij bént eigenlijk gewoon een monnik!” bedoelde?” **Janneke:** “Pauline refereerde denk ik naar hoe ik een bepaalde strengheid heb in hoe ik leef, welke producten ik consumeer, hoe ik vorm geef aan dat waar ik in geloof en dit uiting vindt in mijn kunstenaarspraktijk.” De dagelijkse discipline is zeker een voorwaarde om cycli, op een bepaalde manier, te ervaren en je daarvan bewust te zijn. Alle dingen dreigen van nature in wanorde te vervallen. We moeten geduld oefenen. Geduld, en het vasthouden van die gerichtheid als aandacht: een stilstaan.

Zazen

De energie richting te geven, de concentratie te behouden. Het ‘vasthouden’ is volgens het mystieke oud Chinese Boek der Veranderingen, de I Tjing, gelieerd aan ‘de hand’: iets vasthouden, pakken. In het oude Grieks is het woord voor geestelijke onbeweeglijkheid ‘ataraxia’, met volgens de Epicuristische filosofie een levensdoel: om als mens zo onbeweeglijk mogelijk te zijn, om niet links en rechts geslingerd te worden (en daardoor genot

te kunnen ervaren). Het niet mee flipperen met de gekte van de dag is een belangrijk thema voor eenieder die sober leeft. Het niet-doen is een dulden, wat ook een activiteit is. De menselijke natuur is eenmaal zenuwachtig. De energie wilt haar weg vinden. Ook het principe van 'zazen' is een bepaalde onnatuurlijke strategie voor het ontzeggen van iets. Zazen als streven om onverdeelde aandacht te hebben en alles met je volledige geest te doen. Daarnaast weten we allemaal dat gevoelens ons in de war kunnen schoppen. Het onbewogen zijn komt niet uit de lucht vallen..." R. Murray Schaefer schrijft in zijn bekende boek *The Soundscape: Our Sonic Environment and the Tuning of the World* hoe de technologische ontwikkelingen ook onze perceptie en gedrag veranderen, met de telefoon als primeur om de aandacht te verdelen:

*"The capacity of the telephone to interrupt thought is more important, for it has undoubtedly contributed a good share to the abbreviation of written prose and the choppy speech of modern times. For instance, when Schopenhauer writes at the beginning of *The World as Will and Idea* that he wishes us to consider his entire book as one thought, we realize that he is about to make severe demands on himself and his readers. The real depreciation of concentration began after the advent of the telephone. Had Schopenhauer written his book in my office, he would have completed the first sentence and the telephone would have rung. Two thoughts."* (Schaefer, 1994, pg. 89)

Het moeiteloze

Conny: "Heb je het idee dat je moet kiezen?" **Janneke:** "De wens om stevig wortel te schieten, zo zijn en worden wie je bent, is een welbekende wens waar ik mij mee verbinden kan. Als we dit illustreren met de termen van de I Tjing en het hierbij hebben over het stilhouden, refereert de I Tjing naar 'de berg'. De berg, waar je altijd omheen kan lopen, als het beklimmen ervan te vermoeiend zou zijn. Hiermee wil ik graag afsluiten, omdat het moeiteloze wel centraal moet blijven staan. Dit lijkt een vreemde zaak binnen mijn cultuur, want daar waar vooral veel moeite voor wordt gedaan lijkt soms een morele waardering te ontvangen; een typische culturele code die toch in het achterhoofd speelt. Maar het moeiteloze, en het 'ergens omheen lopen', zou wel degelijk een sleutel binnen mijn leven, werk, en studie kunnen zijn. En dan heb ik het niet alleen over de circumambulatie als praktijk, het cyclische, of de cirkel. Wanneer ik discipline tekort kom, vloeit mijn aandacht naar dat wat mij inspireert en intrigeert, dat wat mij zorgen kan baren (bang voor ben), en vind ik het maar al te makkelijk om iets dat ik 'moet doen', 'denk te willen doen', of 'gepland heb te doen', niet te doen. Moeiteloos, gewetenloos, maar wel met in het achterhoofd het oordeel van het niet-je-best-doen. Na het behalen van aardig wat diploma's moet het afgelopen zijn met de goede student te willen zijn. "Moet?" zou mijn moeder zeggen. "Zeg nou eens 'ik mag'." En zoals mijn vader citeert: "Ja, de verstrooiing, dat is het gevaar van iedere kunstenaar."

Conny: “Wijs je eigen hang naar het moeiteloze af? Is jouw werk (jouw handelingen, acties) niet een manier om via het moeiteloze de nerveuze menselijke energie te kanaliseren en bezweren, door middel van het intuïtief vormgeven in plaats, ruimte en tijd? Zit daar aandacht, toewijding en discipline in zodat het zich kan herhalen en via de herhaling diepgang en betekenis krijgen? Is het moeiteloze niet juist de charme en de volharding het karakter? Bij het ‘moeiteloze’ moet ik ook denken aan inclusiviteit en verbinding. Het moeiteloze sluit niemand uit. Waar ik dan ook weer aan moet denken zijn de woorden ritueel en ceremonie.” **Janneke:** “Het ritueel en de ceremonie zijn potentiële helende acties die ik zeker uitdraag, echter niet onder deze woorden. Ze kunnen als ritueel worden gezien op het moment dat de hele groep erin gelooft, en wellicht ook als het herhaald wordt, niet als een éénmalige actie. De vorm van mijn collectieve performances herinneren aan ritualistische vormen, vaak omdat rituelen ook collectieve performances zijn met een specifieke vorm of choreografie. Mijn werk en levensstijl zijn zeker een poging om een beter leven te maken, te leven, vanuit mijn eigen mogelijkheid om te delen.”

Resist stifling impotence

Wat ik opmerk als ik D.H. lees is dat er weliswaar de notie is ‘van het omgaan met het idee van een wereld die leefbaar zou kunnen zijn’, zoals Arendt, Woolf en Despret begrijpen:

“The very strength of women who make a fuss is not to represent the True, rather to be witnesses for the possibility of other ways of doing what would perhaps be ‘better’. The fuss is not the heroic statement of a grand cause... It instead affirms the need to resist the stifling impotence created by the ‘no possibility to do otherwise, whether we want it or not,’ which now reigns everywhere.” (Haraway, 2016, p. 130-131)

Maar er niet wordt benadrukt over hoe wij deel zijn van het probleem. ‘*Staying with the trouble*’ in het nu, met de gesitueerde plek en gesitueerde bewustzijn, is denk ik niet onlosmakelijk verbonden met onze eigen ‘*trouble-making*’. Waar D.H. voor waarschuwt, is de ‘*game over*’ mentaliteit. Maar realistisch gezien, ons werk zal wellicht een groep beïnvloeden, maar de meerderheid van de wereldbevolking zal niet veranderen denk ik. Werner Durand sprak ik hierover, hij is overtuigd dat de meerderheid voor het geld en de macht zal kiezen.

De mens heeft het potentieel om zichzelf ontstijgen. Niet alleen als zijnde afhankelijk van een ecosysteem, maar als zijnde sterk genoeg om met de situatie om te gaan. Het boek van Virginie Despentes *King Kong Theorie* beveel ik sterk aan, omdat zij over de éénling schrijft, de outcast, de niet-succesvolle, de mensen die niet in de groep worden opgenomen, en ook diegenen die niet slachtoffer willen blijven van onrecht en geweld maar dit te boven komen.

In D.H.’s boek krijg ik het gevoel dat een oplossing wordt gezocht op hoe de homo sapiens

een betere wereld kan maken samen met andere niet-mensen en wezens; maar ik ben niet zo hoopvol; dat ik iets zelf uitdraag, wilt niet zeggen dat ik geloof dat dit voor anderen ook werkt. Ik zou in de toekomst graag het boek van Hannah Arendt willen lezen over haar perspectief op de banaliteit van het kwaad, zowel als *Dood van God* van Friedrich Nietzsche. We hebben moed nodig om dit leven te leiden. Ik zou met het volgende citaat van FN. willen afsluiten, waar ik de referentie niet van heb, maar waar ik door mijn vader mee geïndoctrineerd ben: “Ik eis van de mensen het goede, omdat ik weet dat jullie tot al het slechte in staat zijn.”

Nagesprek

Het is moeilijk om je eigen natuur en gedachtes te scheiden van daar waarmee je bent opgegroeid, dat wat deel van jou geworden is, de invloed van de omgeving. Ik kan de gedachtes die mijn vader heeft moeilijk vergeten, ze blijven een referentie. Het is de kunst om jezelf dan te kunnen loskoppelen als het ware, na te denken wat je zelf vindt. Maar het veranderen van diepgewortelde culturele invloeden is denk ik het moeilijkste dat er is, tenzij je met de rug tegen de muur staat en niet anders kan, dan moet je wel veranderen. **Janneke:** “Verander en heb moed te veranderen, om je eigen angsten te overwinnen en te durven leven in het nu!” **Ed:** “Zolang je niet een totale overgave aan het nu doet. De onrust overwin je niet zo snel, die kan je beter vormgeven. De mens is een bolwerk van energie. en die moet je kwijt. Daarom het begrip ‘Thimos’ zo interessant. Een soort van trots, iets van je leven maken. Een Oud Grieks begrip. Het past bij de mens, de mens is nerveus. Door te werken, door dingen te doen, heb je geen last van die onrust, dat soort zaken. En tegelijkertijd, vormt het je, geeft het je bevrediging. Mensen die hopen de lotto te winnen, hopen nooit meer te werken, en denken als ze niet meer hoeven te werken, dat ze dan gelukkig worden. Maar dat is niet zo. Dat is een oud-Christelijk idee van het paradijs, waar men niet hoeft te werken. Daar zijn ook geen oceanen, want die zijn heel gevaarlijk. Dat is één van de oudste beelden van het paradijs. En nog steeds geloven mensen dat als ze de lotto winnen dat het geluk dan op aarde daalt. Dat zijn allemaal nog ideeën die spring levend zijn. Je kunt leven om te werken, maar je kunt ook werken om te leven. Dat laatste gaat er bij veel mensen nog steeds niet in.”

Janneke: “In het nu zijn, kan echter ook een vlucht zijn om te proberen te genieten, maar kan een ontkenning zijn van je eigen standplaatsgebondenheid.” **Ed:** “Wat is een gezonde rekenschap met verleden en toekomst? Wat is duurzaam, hoe kan dit duurzame deel van jezelf worden. Door de directe confrontatie aan te gaan met wat mij beklemmt, direct in de aanval gaan als het ware, als je daar mee leert om te gaan brengt het ook rust. Mindfulness brengt ontspanning maar is eigenlijk cosmetisch, net als massage. Meer rekenschap met verleden en toekomst is belangrijk.” Ed citeert hierbij een artikel over Paul van Tongeren: “Begin dit jaar verscheen van Tongeren’s essay *Identi-Tijd – tussen toekomst en verleden*. Daarin denkt hij de Deense filosoof Kierkegaard na. “Mensen zijn individueel en collectief uitgestrekt tussen toekomst en verleden. En we worden constant in beide richtingen getrokken. We zijn al daar waar we nog niet zijn. En nog daar, waar we niet meer zijn. De mindfulness claim van helemaal in het nu zijn, lijkt mij een illusie. Dat levert per definitie ongeluk op. Wij lijden aan het feit dat we herinneringen blijven meedragen, wrok, trauma’s, pathologie van het verleden. En we hebben de onvermijdelijke onrust van wat we nog moeten of willen doen. De pathologie van de toekomst. We worden zo beheerst door verleden en toekomst dat we eigenlijk altijd afwezig zijn. Toen ik de tekst van Kierkegaard over tijd voor de zoveelste keer las, en met die afwezigheid bezig was, realiseerde ik me dat we ons in de ontsnapping aan ons drukke

leven, ook vaak in termen van afwezigheid uitdrukken. We moeten er ‘even tussenuit’, of helemaal weg zijn, terwijl we er nooit zijn. In plaats van proberen in het nu te zijn, als dat al zou kunnen, en rust te vinden, kunnen we beter kijken hoe we op een gezonde manier vorm kunnen geven aan de onrust, die samenhangt met onze uitgestrektheid in de tijd.” Van Tongeren, P. (2023, 13 mei). Elseviers Weekblad, pg. 37

Dankwoord

Deze tekst komt voort uit een dialoog met mijn begeleidster Conny Groenewegen tijdens mijn studie bij CrossYart tussen december 2022 en mei 2023. Ik wil Conny speciaal danken voor de inspirerende en heldere gesprekken en feedback die ik heb mogen ontvangen tijdens de studieperiode. Tevens dank ik mijn partner Riccardo Santalucia die een vooruitziende blik had en mij Donna Haraway's *Staying with the Trouble, Making Kin in the Chthulucene* aanraadde, het boek dat ik tijdens de CrossYart periode las. Dank aan mijn vader Ed van der Putten voor ons gesprek in januari en in mei waarvan enkele referenties zijn opgenomen. Een deel van een interview met Louwrien Wijers, gevoerd op 25 april 2023, is ook ter aanvulling in deze tekst inbegrepen. Een dank ook aan Sabine Wandelt voor de introductie van het gedicht *Ich lebe mein Leben* van Rainer Maria Rilke, dat rond de jaarwisseling het nieuwe seizoen inhuldigde met inspirerende woorden over het cyclisch tijdsperspectief. Met hartelijke dank aan de steun van CrossYart, met name aan Lyda Vollebregt en Arie Jaap Warnaar voor het welkom en het mogelijk maken van dit traject.

– Janneke van der Putten, juni 2023

Nawoord

Voor mijn studieperiode bij CrossYart was ik benieuwd naar het ecofeminisme als context voor een moderne kijk op het thema ‘cycli’ en ter verbredende referentie voor mijn kunstpraktijk. Na aanleiding van het lezen van Donna J. Haraway’s boek *Staying with the Trouble, Making Kin in the Chthulucene*, schreef ik de tekst *Leven, Werk, Studie – Het oefenen van aandacht als levensvorm binnen een kunstenaarspraktijk*. Ik vouw een aantal gedachtes uit die mij inspireerden en reflecteer, zover als mogelijk, over mijn eigen gesitueerde positie. Dit doe ik vanuit het perspectief van mijn kunstpraktijk en opgedane ervaring in de afgelopen jaren samenwerkend met onder andere collega’s, instellingen en workshop deelnemers. Daarbij voeg ik ook gedachtes toe van mensen waar ik de afgelopen maanden mee gesproken heb tijdens mijn studie bij CY, Rotterdam, tussen december 2022 en juni 2023, waaronder hen die ik interviewde: Louwrien Wijers en Egon Hanfstingl, en Budhaditya Chattopadhyay. Teksten die daaruit voortkwamen zijn *Het Alledaagse in een Bezield Leven* en *Listening to Overcome*. Daarnaast heb ik een eerste reflectie in het engels geschreven: *Creativity and vitality as fundamentals for a better life*. Deze tekst is onafgewerkt.

Belangrijke en voor mij nieuwe begrippen zijn standplaatsgebondenheid (*‘positionality’*) en de engelse term voor het belang van woorden: *‘words matter’*, wat aspecten van taal, etymologie, terminologie en culturele codes omvat. Deze begrippen heb ik leren te begrijpen tijdens de cursus *Geschiedenis: Over het Nederlandse koloniale- en slavernijverleden in de verschillende werelddelen van ca. 1500 tot nu*. Dit was een cursus van een serie bijeenkomsten en lezingen door organisatie Gedeeld Verlegen, Gezamenlijke Toekomst in de centrale bibliotheek van Rotterdam. Ik volgde dit programma synchroon met het lezen van het boek.

In deze periode kwam mijn nieuwsgierigheid sterk naar voren en heb ik een beter begrip gekregen over nieuwe gedachten en informatie rondom sociaal politieke en historische thema’s en met name de dekoloniale samenleving en gender identiteit. Deze thema’s zijn overduidelijk actueel, in de samenleving en in de cultuur sector. Ook heb ik een beter begrip gekregen over termen die geworteld zijn in mijn kunstenaarschap, zoals: ‘tijd’, ‘luisteren’, ‘cyclisch’ en ‘land’. Ik verwacht dat de verdiepende periode met voornamelijk cognitieve informatie toevoer mijn kunstenaarspraktijk zal beïnvloeden. Het denken is een groot deel van hoe men de realiteit en de wereld ervaart. Omdat mijn bewustzijn over bepaalde thema’s groter geworden is, zal dit ook een inpakt hebben op mijn sensorieel georiënteerde werk.

Als vervolg op de studie begin ik een nieuwe werkfase, na het afronden van een decennium en het uitgeven van mijn solo debut album *JNNK* op vinyl, parallel aan CY. Ik denk dat het inlezen en stilstaan rondom de thema’s waar ik mee gewerkt hebt,

een nodige reflectie was om nu voor te gaan in een nieuwe fase. Ik zal proberen de diepgang te vinden in het meer toegespitste werken op een enkel project. Tijdens de studie heb ik geleerd dat het lezen van één boek genoeg is om zich mee bezig te houden.

Tijdens een lang verblijf in de Alpen deze herfst wil ik deze ervaring koesteren terwijl ik een melodisch stemkunst project zal ontwikkelen. Ik heb veel drone georiënteerde klankkunst gemaakt, en zit nu in een transitie waar ik ook melodie, en wellicht tekst, kan gaan gebruiken. Ik ben benieuwd hoe het berglandschap de zang zal inspireren. Een vraag die ik aan de kantlijn schreef tijdens het lezen deze periode, pas ik hierop toe: “Hoe beïnvloed het landschap mij?”

– Janneke van der Putten, juli 2023

Bronvermelding

Berendt, J-E. (1987). *Nada Brahma The World Is Sound – Music and the Landscape of Consciousness*. Destiny Books.

Haraway, D. (2016). *Staying with the Trouble, Making Kin in the Chthulucene*. Durham and London.

Murray Schaefer, R. (1993). *The Soundscape: Our Sonic Environment and the Tuning of the World*. INNT.

Van Tongeren, P. (2023, 13 mei). Elseviers Weekblad, pg. 37

Referenties

Kunstprojecten

All Begins with A (2015). Solo expositie van Janneke van der Putten. TENT, Rotterdam. <https://www.tentrotterdam.nl/tentoonstelling/all-begins-with-a/>

All Begins with A: inspired by the SUNRISE (2014). Project door Janneke van der Putten. Centre international d'art et du paysage, Vassivière eiland, Frankrijk. <https://jannekevanderputten.nl/all-begins-with-a-inspired-by-the-sunrise/>

Arts Meet Science Meets Spirituality. Kunstproject door Louwrien Wijers. (1990). Stedelijk Museum Amsterdam.

Textile, Landscape and Voice (2019). Workshop en performance door Janneke van der Putten. 45 Salon of Colombian Artists, Bogota. <https://jannekevanderputten.nl/textile-and-voice-in-the-landscape/>

Voice-Skin (2019 – 2021). Gecomponeerd door Werner Durand, Philemon Mukarno en Sajjra Xhrs Galarreta. Geïnterpreteerd in stem door Janneke van der Putten. <https://jannekevanderputten.nl/voice-skin/>

Lezingen

Dolphijn, R. *Meditations of a geometer: on cracks and wounds and becoming a target* (23 maart 2023). Lezing in Radius, Delft. <http://www.radius-cca.org/en/agenda/lecture-rick-dolphijn>

Gedeeld Verleden, Gezamenlijke Toekomst. *Geschiedenis: Over het Nederlandse koloniale- en slavernijverleden in de verschillende werelddelen van ca. 1500 tot nu* (2023). Cursus in de Bibliotheek Rotterdam.

Literatuur

Arendt, H. (2016). *Eichmann in Jeruzalem – De banaliteit van het kwaad* (6e editie). Olympus.

Boek der Veranderingen, I Tjing. (2016). Ankhhermes.

Despentès, V. (2007). *King Kong Theorie*. Le Livre de Poche.

Johari, H. (2000). *Ayurvedic Healing Cuisine, 200 Recipes for Healing, Balance and Longevity* (2de editie). Inner Traditions Bear and Company.

Nietzsche, F. (2011). *Dood van God. de Arbeiderspers.*

Van Tongeren, P. (2023). *Identi-Tijd – tussen toekomst en verleden.* Prometheus Nieuw Licht.

Muziekpublicaties

Solo for Voice 58: 18 Microtonal Ragas (2007). CD. Gecomponeerd door John Cage. Interpretatie in stem door Amelia Cuni. Other Minds Records. <https://othermindsrecords.bandcamp.com/album/solo-for-voice-58-18-microtonal-ragas>

JNNK (2023). LP. Gecomponeerd en geïnterpreteerd door o.a. Janneke van der Putten. Aloadi label & Idraola. <https://aloardi.bandcamp.com/album/jnnk-2023>

Personen

Anandi, Usha. <https://www.wombenwellness.com/about/>

Blaisse, Maria. <https://mariablaisse.com/>

Chattopadhyay, Budhaditya. <https://budhaditya.org/>

Cuni, Amelia. https://nl.wikipedia.org/wiki/Amelia_Cuni, http://www.ameliacuni.de/f_home.php?lang=1, <https://othermindsrecords.bandcamp.com/album/solo-for-voice-58-18-microtonal-ragas>"

Galarreta, Sajjra Xhrs. <https://chrsgalarretaprojects.bandcamp.com/>, <https://cielopresenteytotal.wordpress.com/>

Hoffmann-Korth, Renate. <https://www.rehoko.com/>

Meissner, Christina. <https://christina-meissner.de/>

Svašek, Marianne. <https://mariannesvasek.com/>, <https://mariannesvasek.bandcamp.com/album/marwa>"

Veltman, Dirkje. <https://www.daovandevrouw.nl>, <https://www.healingtao.info/instructeurs/dirkje-veltman/>"

Wijers, Louwrien & Hanfstingl, Egon. <https://www.louwrienwijers.nl/>

Contactgegevens

Janneke van der Putten

info@jannekevanderputten.nl

www.jannekevanderputten.nl